

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

DERGİSİ

**Review of the Faculty of Divinity
University of Süleyman Demirel**

Yıl : 1994

Sayı : 1

“İSLÂM HUKUKUNDA AVUKATLIK” ÜZERİNE MUKAYESELİ BİR İNCELEME

Haluk SONGÜR*

İslâm Hukuku'nda avukatlık konusu, fıkıh kitaplarında başlı başına bir bölüm olarak ele alınmamış, ancak vekâlet bölümünde “davalarda vekâlet” veya “husumette vekâlet” olarak, bir alt başlık halinde ortaya konulmuştur.

Günümüzde ise bu konu “Murafaa Şeri'yye” yani “Muhâkeme Usulu” veya “İslâm Adliye Teşkilatı” gibi kitaplarda incelendiğini görmekteyiz.

Her ne kadar Arap Dünyası'nda “Murafaa Şeri'yye” adı altında “İslam Muhakeme Usulu” ile ilgili yeni eserler yazılmışsa da, Türkçe olarak birkaç istinası dışında özel manada, avukatlık konusunun İslâm Hukuku açısından incelemeye tabi tutulduğunu göremiyoruz.

Biz burada genel olarak vekaletin tarifi, meşruiyeti, rükûn ve şartlarını bir başka çalışmaya bırakarak, umûmî vekâletin bir kısmı olan “davalarda vekâlet” bugünkü kullanımıyla avukatlık kurumunu doğrudan incelemeye tabi tutmak istiyoruz.

Çalışmamızın bir diğer yönü de, İslâm Hukuku'nun modern hukukla mukayese bile edilemeyeceğini, gelişen dünyanın problemleri karşısında donuk ve kısır kaldığını ve en önemlisi uygulanabilirliği olmayan utopik bir hayal ürünü olduğunu düşünen ve iddia eden kimselere karşı, İslâm Hukuku'nun böyle olmadığını, iddia ettiklerinin tam tersine bir durumun sözkonusu olduğunu, İslâm Hukuku'nun çağın sorun ve gereklerine en güzel şekilde çözümlenebilecek, bir dinamik yapıya sahip olduğunu göstermesidir.

İslam Hukukunda avukatlar ve avukatlık müessesesi var mıdır? Varsa bunun meşruiyeti nereden kaynaklanmaktadır? Nasıl bir işleyiş sahiptir, rükûn ve şartları nelerdir?

* Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi

İlk olarak, avukatlık müessesesi ve meşrûiyeti konusunu ele alalım.

I- Avukatlığın Meşruiyeti

İslâm Hukukuna göre, davacı veya davalı, davasını, mahkemesini takip için yerine vekil tayin edebilir ¹.

Serahsi, Mebsut'da İslam Mahkemelerinde, Peygamber (S.A.V) den günümüze kadar vekillerin, müvekkillerinin davalarına vekalet ederek takip ettiklerini kaydeder ².

Burada özel olarak insanların davalarda, özellikle iyi konuşma kabiliyeti olan, kanunları bilen kimseleri, kendilerine davaları için vekil tutabileceklerinin, yani günümüzdeki manasıyla avukat tutabileceğinin delillerini sunacağız. İlk olarak, Buhari'de, Sübülüsselam'da ve diğer hadis kitaplarında zikri geçen Ümmü Seleme'nin rivayetini sunacağız.

Peygamber (S.A.V.)'in zevci Ümmü Seleme'den şöyle rivayet edilmiştir. Nebi (S.A.V.) Ümmü Seleme'nin odasının önünde, şiddetli, bir kavga işitti'de bunlara çıktı ve şöyle buyurdu "Şüphesiz bende (sizin gibi) bir insanım (sizden) iki hasım gelirden (bazınız) haksızken daha düzgün ifade ile anlatır; bende o belîğ sözleri doğru zannederek onun lehine hükmedebilirim. Binaenaleyh kimin lehine bir müslüman hakkıyla hükmettimse, (bilsinki) bu ateşten bir parçadır, ister onu alsın, ister bıraksın³.

Farklı lafızla aynı hadis bir başka yerde şöyle gelmiştir. "sizler bana dava için gelirsiniz, (Sizlerden) bazınız, diğer tarafa nazaran

1 el-Kasânî, Bedayi'u-Sanaî'fi Tertibi's-Şerei', I-VII, Beyrut, t.s., C.VI, s.22; es-Serahsi, el-Mebsüt, Beyrut, 1986, I-XXX, C.XIX, s.4-5; İbnü'l-Kûdame, el-Muğni ve Şerhu ale Metni'l-Mugnî, I-XII, 1992, Beyrut, C.V, s.204; el-Cezîri, Kitabu'l-Fıkıh ale Mezahibu'l-Erbaa, I-IV, C.III, s.200.; Ali Himmet Berki, Mecelle, 1982, İstanbul, M.1516; Ömer Nasuhi Bilmen, İstılahatı Fıkhiye Kamusu, I-VIII, t.s., İstanbul, C.VI, s.346.

2 es-Serahsi, Mebsut, c. XIX, s. 4.

3 Sahihi Buhari Muhtasarı Tecridi, Sarıh tercemesi ve Şerhi I-XIII Diyanet işleri başkanlığı yay, Emek Ofset, Ankara, 1984, c. VII, s. 389; Davutoğlu Ahmet, Sahihi Müslim ve Şerhi Hind davası babı, c. VIII, s. 404; Muhammed b. İsmail el Emir el-Yemeni es- San'ani, Sübülü's-Selam, c. IV, s. 233.

beni iknada (daha elverişli deliller ileri sürüp) davasının daha güzel ve belîğ anlatabilir. Bende anlatılana göre hüküm veririm, her kim için kardeşinin hakkından (haksız yere) hüküm verirsem, muhakkak ki o kimseye ateşten bir parça için hükmetmişimdir."

Hadis-i Şerif'te Peygamber (S.A.V.) İnsanların, konuşmada, anlatımda, müdafada, özellikle mahkemelerde yani hakim karşısında konuşmada farklı farklı olabileceklerini, hatta kimisinin iyi, kimisinin de iyi konuşmadığını, "bazınız davasını, bazınızdan daha güzel ve belîğ anlatır" diyerek bu hususa işaret buyurmuştur. Dolayısıyla, hakimın duyduğu delillere göre hükmedebileceğini, yapılan haksız ama etkili iddia veya savunmayla, yanlış karar verebileceğini de belirtmiştir. Özellikle günümüzde, hukuk davalarının karmakarışık, zor çetrefilli ve uzun mütalalara, çalışmaya, uzmanlığa dayandığını görüyoruz. Bu sebepten dolayı herhangi bir şahıs kendisini mahkemede temsil edecek bir avukat tutabilir görüşünün tutarlı olacağı kanısındayız.

İbni Abbas'tan şöyle dediği rivayet olunur; "Rasulullah (S.A.V.) zamanında, Müseyleme'tu'l Kezzab Medine'ye gelmişti. O, "eğer kendisinden sonra beni halef kılarırsa kendisine uyarım" dedi. Müseyleme kavminden kalabalık bir heyetle gelmişti. Rasulullah (S.A.V.) Müseyleme'nin yanına gitti. (Rasulullahın hatibi denilen) Sabit ibni Kays ibni Şemmas da Rasulullahla beraber gitmişti. Rasulullahın elinde bir hurma değnek bulunuyordu. Rasulullah (kavmi içinde oturan Müseyleme'nin) ta karşısına durdu (Onunla İslam hakkında konuştu, Müseyleme kendisine nübüvvetden pay verilmesini istedi.) Rasulu ekrem; "(Değil nübüvvet'den bir pay) şu dal parçasını benden istesen onu bile sana vermem. Sen de Allah'ın hakkındaki hüküm ve hakkına tecavüz edemessin. Eğer sen bana ve Allah'a muhalefet edersen, Allah seni muhakkak helak eder. Ve ben muhakkak sanırım ki, sen- onda gördüğüm eşkale göre (rüyamda) bana gösterilen (meşum) kişisin. İşte şu zat (hatibim) Sabit'tir. Benim tarafımdan sana (icab eden) cevabı verecektir..." 4.

Buradan anlaşılacağı gibi, hasımlarımıza karşı konuşmayı ve fesahatı iyi bilen, mahir olan kimselerden yardım alabiliriz, onları yerimize vekil tayin edebiliriz. çünkü Rasulullah (S.A.V.) "İşte bu

Sabit benim yerime sana cevap verecektir" buyurdu. Çünkü Sabit İbnü Kays, Ensar'ın hatibi idi. Peygamber Efendimiz kelam, konuşma hususunda, her hususta olduğu gibi en iyi olmasına rağmen, Sabit'i kendi yerine, namına vekil tayin etti.

Bir diğer hadiste, Ebu Hureyre, şöyle rivayet etmiştir". Bir keresinde Peygamberimizden (alacağı olan) belli bir yaştaki deveyi istemek üzere bir bedevi gelmişti. (ve bedevilik adeti üzere), bu talebinde sertlik ortaya koydu. Ashab ona haddini bildirmek istemişse de Rasul (S.A.V.) "Bu adamı bırakınız, her hak sahibinin (edebi dairesinde) hakkını isteme hakkı vardır" demiştir. Ashab "Ey Allah'ın Rasulu o yaşta bir deve bulamuyunuz, ancak devesinden daha değerli bir yaşta var demişlerdir. Bunun üzerine Nebi (S.A.V.) "Bunu veriniz!... Sizin en hayırlınız borcunu en iyi ödeyendir." buyurmuşlardır⁵.

Bu hadiste Peygamber (S.A.V.) ashabını kendisi hazır olduğu halde vekil kılmıştır. Fakihler buradan kişi kendisi hazır bulunsa, herhangi bir özrü olmasa dahi vekil tayin edebileceğini söylerler. Bu hususu ayrı bir başlık altında mütalaa edeceğiz.

Ayrıca, Serahsi Mebsut'unda⁶ anlattığına göre "Ebu Hureyre'den rivayetle, Peygambere arzedilen bir davada, taraflardan biri kanunları ve muhakeme usulunu iyi bilmesine karşılık, diğer tarafın bu hususta hiçbir bilgisi yoktu, özetle kanun ve muhakeme usulunu iyi bilen taraf haksız olduğu halde müdafaasını iyi yaptı ve davayı kazandı. Kanun ve muhakeme usulününü iyi bilmeyen taraf, davasını iyi müdafaa edemediği için, haklı olduğu halde davayı kaybetti. Fakat, bu esnada Rasul (S.A.V.) "kim yalan deliller ileri sürerek davayı kazanır ve kardeşinin hakkını alırsa cehennemden bir ateş parçası almış olur" dedi. İşte on anda kanunları ve muhakeme usulünü iyi bilen taraf gerçeği itiraf etti ve hak sahibine verildi.

Demek ki hadiste görüldüğü gibi davayı kaybeden taraf, kanunları ve muhakeme usulunu iyi bilseydi müdafaasını yapar ve hakkını alırdı. Ayrıca, buradan hakimin, taraflardan biri, hile veya haksız savunma veya iddia yapabilir kuşkusuyla hüküm vermekten kaçınmaması gerektiği neticesi de çıkar. Çünkü bunun kesin olarak

5. Tecridi, sarih ve şerhi, c. V, s. 89, 90.

6. es-Serahsi, a.g.e., c. XVI, s. 86.

tesbiti ancak vahiyle olur, o da sadece masum olan Allah Rasulune hastır.

Hız. Ali davalarda, kendisi hazır bulunmaz ve "orada şeytanlar hazır bulunurlar ve o helaktır" demiştir. Dolayısıyla davalaşmaktan elden geldiğince kaçmak lazımdır. Peygamber (S.A.V.) "kişiyeye günah olarak, hasım olarak kalması yeter" buyurmuştur⁷.

Hız. Ali, kardeşi Akil b. Ebi Talib'i vekili tayin etmiştir. Çünkü Akil zeki ve hazırcevaptı. Hatta bir seferinde Hız. Ali, Akil ve keçisi ile yolda karşılaşmış ve şaka yollu "3 kişiden biri ahmaktır" demiş, bunun üzerine Akil "ben ve keçim akıllıyız" demiştir⁸. Hız. Ali Akil ihtiyarlayınca kardeşinin oğlu Abdullah b. Cafer'i yerine tayin etmiştir ve "Vekilim lehine verilen hüküm, benim lehime, aleyhine verilen hüküm benim aleyhime verilmiştir" demiştir⁹. Bu iki şahıs Hız. Ali'yi mahkemelerde davalı veya davacı olarak temsil etme yetkisine sahipti.

Ebu Yusuf ve Muhammed Salim'den, Şabi'den o da Fatıma binti Kays'dan rivayet ettiğine göre Fatıma şöyle dedi. "Kocam beni 3 talakla boşadı, sonra Yemen'e getti nafaka hususunda kardeşini vekili (avukatı) olarak tayin etti. Peygamber (S.A.V.) önünde davaluştık.. Peygamber (S.A.V.) benim için ne nafaka ne de ev için hüküm verdi. Burada da apaçık bir şekilde görülüyor ki, avukat tutmaya, yerine dava için birilerini tayin etmeye cevaziyet sözkonusudur.

Serahsi, İslâm mahkemelerinde Rasulullah (S.A.V.). zamanından itibaren, kendi zamanına kadar, vekillerin, müvekkillerinin davalarını takip ettiklerini ve bunu hiçbir kimsenin inkar etmediğini söylemiştir.

Bütün bu zikrettiğimiz naslar ve uygulamalardan sonra genel olarak, her türlü dava için avukat atanabileceği doktrini kabul edilmiştir. Bizim görüşümüz de bu yöndedir. İleride avukat tutmanın caiz olmadığı hususlara da değineceğiz. Doktrin üzerinde hasıl olan genel ittifaktan sonra, teferruatta ihtilaf ortaya çıkmıştır. Bunların

7 es-Serahsi, a.g.e., c. XIX, s. 3.

8 es-Serahsi, a.g.e., c. XIX, s. 3

9 el-Kasani, a.g.e., c. VI, s. 22.

önemlilerinden biri de hâzırın, yani şehirde hazır bulunan, herhangi bir özrü olmayan kimse, yolculuk veya hastalık gibi bir mazeret bulunmadan avukat tutma hakkına sahip midir? Bu konuyu da bir kaç başlıktan sonra ele alacağız.

Şimdi, davada vekilliğini, yani avukatlığın hikmeti teşriinin sebebine değinelim.

A- Avukatlık Teşriinin Hikmeti

Davalarda vekaletin yâni avukatlığın, caiz oluşunu nakli ve akli delillerle ortaya koyduktan sonra, acaba özel olarak avukatlığın teşri hikmeti, caiz kılınmasının sebebi, illeti ne olabilir bunu tespitte çalışalım.

Allahü Teala insanların herbirini değişik, farklı özelliklerle donatmış, kimisini zeki, hazırcevap atılgan, kimisini de saf, uyuşuk, heyecanlı ve duygusal olarak yaratmıştır. Bu farklı tabiatlar neticesinde, her insan hakim karşısında aynı rahatlıkla, beceriyle konuşup derdini anlatamaz. Hatta çoğu kimse hakim karşısında konuşmaktan utanır ve çekinir.

Bunun ötesinde, artık günümüzde, avukatlık, savcılık, hakimlik, dava açma, muhakeme usulü, bütün bunlar, tamamen başlı başına ihtisas, ve uzmanlık gerektiren sahalardır. Bugün hangi vatandaş, dava açmasını veya muhakeme usulünü bilebiliyor. Artık bu dallar günümüzde tamamen ayrı bir uzmanlık sahası halini almıştır. Formaliteler, prosedürler, bürokrasi derken, bunları ancak bu ilmi tahsil etmiş olan kimseler yani avukatlar becerebilir. Dolayısıyla burada ihtiyaç hatta zaruret hasıl olmuştur. Ayrıca kişi, hasta, şehir dışında, yolcu, meşgul bir insan olabilir veya Hz. Ali örneğinde gördüğümüz gibi mahkemeye çıkmaktan hoşlanmayabilir, sevmeyebilir veya erkekler arasına pek çıkmayan bir kadın olabilir. Bütün bunlara binaen, insanın herhangi bir davası için avukat tutması gayet normal bir hadisedir.

Hatta, bu hususta, Zahiriler'den İbni Hazm, daha ileri giderek "Muhalla" adlı eserinde şunları söylüyor: "Müslümanlar için birbirinin hukukunu korumak bir görevdir. Bir müslüman için, vekalet vermese de, bir din kardeşinin birindeki hakkını, onun namına talep etmek vaciptir. Bu husus yardımlaşma esasına dayanır, adaleti ikame

etmek, yerine getirmektir. *و تعاونوا على البر والتقوى* "İyilikte ve fenalıktan kaçınmada birbirinizle yardımlaşın" ¹⁰ ve *قوامين بالقسط* "adaleti layıkıyla temine çalışınız" ¹¹ ayetleri de buna birer delil teşkil eder. Artık vekalet bulunsun, bulunmasın zalimane muameleleri inkar etmek, sahibi hazır olsun gaib olsun, açığını çıkarmaya çalışmak vaciptir. Borçlunun "sen ne karışyorsun, belki alacaklı istemeyecek" sözüne itibar olunmaz. O borçluya "Allahü Teala bunun istenmesini emretmiştir" deriz. Artık böyle bir kesinlikle sabit olan bir şeyi bir iddia düşüremez.

1- Avukatlığın Amacı

İslam hukukunda avukatlık teşkilatı kabul edilmekle beraber, sırf para kazanma hırsıyla her türlü davanın, avukat tarafından kabul edilip yürütülmesi meşru ve makbul değildir. Meşru olmayan bir hususta dava açmakta caiz değildir. İbni Arabi *ولا تكن للخائنين خصيماً* "Hainlere avukatlık yapma" ¹² ayetini zikrederek batıl davaların, vekiller tarafından yürütülmesinin meşru olmadığını söyler ¹³.

İslam hukukunda avukatın görevi, herhangi bir kimseye meşru bir şekilde yardım etmek, meşru çerçeve dairesinde, tarafın hukuk bilgisizliği hususunda yardımcı olmak, hakların, gerçeklerin ortaya çıkması hususunda gayret göstermek ve bu hususlarda hakime yardımcı olmaktır.

Şu ayeti kerimede, sırf para kazanmak gayesiyle rastgele, insanların savunulamıyacağını açıkca belirtir:

إنا أنزلنا اليك الكتاب لتحكم بين الناس بما أراك الله و لا تكن للخائنين خصيماً

"(Ey Muhammed) biz sana bu hak içerikli kitabı indirdik ki, insanlar arasında Allah'ın gösterdiği gibi hüküm veresin. Sakın hainlerin savunucusu (avukatı) olma" ¹⁴. Kurtubi bu ayetin tefsirinde şöyle diyor "Allahüzücelal Rasulünü, töhmetli (haksız) kişilere, avukatları ve taraftarları olup deliller ileri sürerek, savunmasını yasaklıyor.

10 el-Maide, IV/2.

11 en-Nisa, III/135.

12 en-Nisa, III/105

13 Atar, İslam Adliye Teşkilatı, s. 135.

14 en-Nisa, III/105

Burdan çıkan hüküm de şudur; davalarda haksız ve hain kişilerin avukatlığını yapmak caiz değildir¹⁵.

İmam Ahmet, müsnedinde Rasul'ün şöyle söylediğini rivayet eder; "Her kim haksız yere bir davada avukatlık yaparsa o davayı bırakıncaya kadar (o kimse) Allah'ın gazabı altındadır". Ebu Davud da müsnedinde Rasulullah'ın "Her kim zalim olarak bir davaya yardım ederse, Allah'ın gazabına uğramıştır" dediğini rivayet etmiştir¹⁶.

Tarihte vekillerin hakları müdafaa etmeleri, kaybolması muhtemel hakları elde etmeleri, yanında, onların yolsuzluklarından, hiyanetlerinden de şikayet edilmiştir. Hisbe Teşkilatı üzerine "Nihayetür-rütbe fi talebi'l-hisbe" (İslam devletinde hisbe teşkilatı) adlı bir eser yazan, Şeyzerî vekiller hakkındaki görüşlerini şöyle açıklar; "Mahkemelerde hakkı müdafaa etmek için tayin edilen vekiller, bu zamanda müvekkillerine ne bir iyilikte bulunur, ne de faydası dokunur. Çünkü onların çoğu namuslu değildir, iki taraftan para alırlar ve menfaatlerine göre hitabet kudretiyle kanun bilgileriyle davaları kazanır, hakları kaybeder, haklıyı haktan mahrum ederler. Bunlar ustalıklı kadıların vicdanlarını bulandırmaktan başka iş yapmazlar. Şayet taraflar bizzat kendileri davalarını vekil navale etmeksizin yürütseler, onlar daha çabuk karara bağlanırdı. Bu şartlar muvacehesinde avukat tayin etmemek, onu tayin etmekten daha iyidir. Ancak hastalar, ihtiyarlar, kadınlar, mahkemeye gelip haklarını müdafaa etmekten aciz oldukları için emin kimseleri vekil tayin edebilir"¹⁷.

Kalkaşandi zamanında mahkemelerde davaları takip etmekle görevlendirilen vekilleri "yırtıcı sırtlanlar ve aç kurtlar" diye tavsif ettikten sonra şikayetlerini şöylece dile getirmiştir; "Vekiller zamanımızın gerçek bir yarasıdır, müvekkillerini onların lehine davayı kazanacaklarını vadetmek suretiyle aldatan şeytanlardır, onlar ancak cehennem ateşinden bir parça kazanırlar demektedir"¹⁸.

15 Kurtubi, Cami'li ahkamu'l-kuran, c. V, s. 377.

16 Suneni Davud, Kaza kitabı, olay bilmeden davaya yardım babı, c.II, s. 274.

17 Şeyzari, nihayetü'r-rütbe fi talebi'l-hisse, s. 115, Atar, İslam Adliye Teşkilatı, s. 135'den naklen

18 Kalkaşandi, c. 6, s. 197, Atar, İslam Adliye Teşkilatı, s. 136'dan naklen

Şeyzerî ve Kalkaşandi'nin açıkladıkları gibi günümüzde de avukatlar genel olarak istisnaların haricinde insanların haklarını elde edecek, kaybolası muhtemel hakları ortaya çıkaracak yerde, çoğu zaman haksız ve zalim tarafı haklı çıkarmaya çalışan, karşı tarafın malını gasbetmeye uğraşan haksız kazanç sağlayan kimseler olarak bilinir. Tabiki böyle bir avukatlığı kesinlikle tasvir etmiyoruz. Ama belli şartlar ve meşru daire çerçevesinde de avukatlığın her zaman caiz olduğu kanaatindeyiz. Ayetlere, hadislere, Şeyzerî ve Kalkaşandi'nin söylediklerine biraz dikkat edersek, avukatlığı hep haksız davaları almalarından, haksızı haklı gibi göstermelerinden ötürü kabul etmemiştir. Demek ki, herhangi bir avukatın haklı bir dava için avukatlık yapmasının bir mahzuru yoktur.

Muhammed Şehir Arslan "Avukat, kadıyla beraber hükmün sebebini, illetlerini, gerekliliklerini ortaya koyandır" der. Zahirul Kasımı de "Fransızlar avukat hakimın yarısıdır, gerek avukatlar gerekse kadılar hakikatın hizmetindedir demişlerdir" der ¹⁹.

Netice itibarıyla, avukatlar davada hakka adalete ulaşmak için, sunduğu delil ve iddialarla ve müvekkilinden aldığı gerçek bilgilerle, kadiya birer yardımcı konumundadırlar.

2- Türk Hukukunda Avukatlığın Amacı

Türk hukukunda avukatlığın amacı incelendiği takdirde, İslam hukukuyla bir benzerlik ve paralellik arzettiği görülecektir. Her ikisinde de problem ve davaların, hakka, adalete uygun bir şekilde çözülmesinde hakime yardımcı olan kimseler durumundadırlar.

Avukatlık kanununun 2. maddesi avukatlığın amacını şöyle açıklamıştır: "Avukatlığın amacı hukuki münasebetlerin düzenlenmesine, her türlü hukuki mesele ve anlaşmazlıkların adalet ve hakkaniyete uygun olarak çözümlenmesine ve genellikle hukuk kurallarının tam olarak uygulanması hususunda yargı organları ve hakemlerle resmi ve özel kurum ve kurumları yardım etmektir.

Avukat bu amaçla hukuki bilgi ve tecrübelerini adalet hizmetine ve kişilerin yararlanmasına tahsis eder.

19 Tarifi, Murafaa- Şer'iyye, s. 85-86.

Adli merciler ve diğer resmi daireler, avukatlara görevlerinin yerine getirilmesinde yardımcı olmakla yükümlüdürler.

Bu maddeden rahatça anlaşılacağı üzere, avukatın görevi doğruyu ve hakikatı ortaya çıkarmada adaletin yerini bulmasında, hukuki kuralların tam olarak uygulanmasında adli mercilere yardımcı olmaktır.

II. Avukatlığın Başlaması ve Avukatlığın Şartları

Genel olarak vekâlet, rüknü olan icab ve kabulle başlar. Bunu vesikalandırmak şart değildir, ancak anlaşmazlık durumunda çözüm için gerekli görülmüştür. Yani müvekkil vekile "seni şu işime vekil kıldım" der, vekil de "kabul ettim" derse vekâlet başlamış olur.

İslam hukuku kitaplarında, kodifike edilmiş bir şekilde, avukatlığın şartları sırasıyla şunlardır gibi bir düzenleme görmüyoruz.

Ancak şu kadar var ki, husumete vekâletin (avukatlığın) sıhhati için, avukatın kim ile muhakemede bulunacağı tayin edilmelidir, veya müvekkili namına her kimle olursa olsun avukatlık hakkına haizdir diye genel vekâlet verilmesi gerekir. Aynı şekilde müddeabih (dava konusu) nun ne olduğu açıklanmalıdır, veya müvekkilin her hakkını talep ve dava etmeye, avukata vekâlet verildiği müvekkil tarafından açıklanmalıdır²⁰.

A- Vekâletin ve Vekilin Tescili

Davalara ve muhim muamelata ait vekâletler, selahiyattar (yetkili) olan resmi bir daire vasıtasıyla tescil edilerek, vekilin eline vekaleti natık (belirten) bir huccet (vesika) verilir. Bu vesikayı elde etmiş vekile "vekili müseccel" (kayıtlı avukat) ünvanı verilir. Bu tescil mahkemelerde yapılacağı gibi, bu hususa memur olan "katibi adl" (mukavelet muharrirliği) vasıtasıyla yapılabilir. Şöyle ki vekil tayin edecek kimse mahkemeye gidip, "ben filan şahıs ile şu hususa dair olan davayı takip için filan zatı avukat tutacağım" dese bakılır. Eğer hakim bu müvekkilin ismini ve nesebini bilirse ve bu hususa dair iki şahid getirilirse, onun avukatlığını kabul eder, aksi takdirde kabul etmez.

20 İstılahat, c. VI, s. 346.

Aslında bugün maddeleştirilmiş diğer hukuklara baktığımızda, ki birazdan inceleyeceğiz, genel vekâlet şartların ötesinde avukatlık için belli başlı şartlar maddeleştirilmiş. yani her vekil avukat olamazken, her avukat vekil olabiliyor. Özel olarak zikredilen avukatlık şartlarından biri de bir hukuk fakültesinden mezun olmak. Belki de İslam hukukunu uygulayan bir devlet olsa, orada da muhtemelen bu ve buna benzer şartlar görürüz. Nitekim bugün İslam hukukunu kısmen de olsa uygulayan ülkelerde de bu durum sözkonusu. bir de hucdet, vesika dediğimiz bir hadise, bugünkü manasıyla noterden çıkarttığımız özel veya genel vekâlet tasdikleri var. Bunun sicillerindeki manası, hakimin hükmünü ihtiva etmeyen taraflardan birinin ikrarı ile hakimin mühür ve imzasını taşıyan senet demektir²¹. Hucdetler aslında mahkemelerin noterlik çalış-malarının ürünüdür.

1- Taraflara verilen hucdetler bir sicil defterine kaydolunur. Genel olarak bir vekalet hucdetinde şunlar bulunmalıdır.

- a- Muvekkilin ismi ve adresi,
- b- Vekilin ismi,
- c- Vekaletin konusu,
- d- Vekilin yetkili olduğu hususlar,

e- Müvekkil ile vekilin vekalet konusunda anlaştıkları ve vekilin görevi kabul ettiği,

f- Bu muamelenin yapıldığı tarih,

g- Şahidlerin isimleri ²².

2- Bugün islam hukuku uygulamaları çok sınırlı ve dar olmasına rağmen, belli yönleriyle bir örnek ve model teşkil edebilir ümidiyle Suud'daki uygulamadan bazı maddeler sunuyoruz.

Bugünkü Suudi Arabistan, Şeri dairelerin idari işlerindeki kanun maddelerinde avukatlığın şartları şöylece sıralanır.

21 Bayındır Abdülaziz, İslam Muhakeme Usulü, (Osmanlı devri uygulaması) 7, İst. 1986, s. 12.

22 Bayındır, Abdülaziz, a.g.e., s. 16.

Madde 62- Vekillik (avukatlık) mesleği, izni, iznin talep edildiği şehirdeki kadı'nın seçtiği ilmi heyet tarafından verilir.

Madde 63- Avukatlık izni ancak aşağıdaki şartlara haiz olanlara verilir.

- a- 21 yaşından küçük olmaması
- b- İyi ahlak ve davranış sahibi olması
- c- Kral'ın hükümetini gözeten birisi olması.

d- Suudi Enstitüsünü bitirerek diploma almış olmak veya Felah medreselerinin yüksek tahsil kısmından mezun olmuş olmak veya Maarif müdürlüğünün kararı ile bu ikisinden birine denk bir diplomaya sahip olmak

e- Kadılık yapmış olanlar veya hukuk diplomasına sahip kişiler, veya şehrin kadısının veya muteber bir alimin kendisine avukatlık hususunda şahitlik etmiş kişiler.

Madde 64- Madde 63'de zikredilenlerden herhangi birini taşımayanların, kazai meselelerde yeterlilikleri zikredilen ilmi heyet tarafından imtihan vasıtasıyla olur.

Madde 65- Kişi (avukat) bu izni ancak, şeri tetkik heyetinin tasdikinden sonra kullanabilir ²³.

Zikrettiğimiz maddelerden anlaşılacağı gibi, muhakeme usulü ayrı bir bilgi gerektirdiğinden ve bir uzman saha olmasından, avukat olacak kişinin ya bu işi bilmesi imtihanı kazanması ya da bunun eğitimini veren hukuk fakülteleri dediğimiz eğitim müesseselerinden mezun olmuş olma şartı getirilmiştir.

3- Türk Hukukunda Avukatta Bulunması Gereken Şartlar:

Avukatlık kanununun 3. maddesi avukatlığa kabul şartlarını zikretmektedir.

Madde 3- Avukatlık mesleğine kabul edilebilmek için;

a- Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak,

b- Türk hukuk fakültelerinin birinden mezun olmak, veya yabancı bir memleket hukuk fakültesinden mezun olup da, Türkiye hukuk fakülteleri programlarına göre noksan kalan derslerden başarılı sınav vermiş bulunmak.

c- Avukatlık stajını tamamlayarak, staj bitim belgesini almış olmak.

d- Avukatlık sınavını başarmış olmak.

e- Levhasına yazılmak istenilen baro bölgesinde ikametgahı bulunmak.

f- Bu kanuna göre avukatlığa engel bir hali olmamak gerekir.

Böylece avukatlığın şartları konusunu tamamlayıp, daha önce kısaca değindiğimiz, İslam hukukçuları arasında çok tartışılmış bir mevzuya, ğaibin avukat tutması konusuna gelelim.

B- Ğaibin (Mahkemede Hazır Bulunmayanın) Avukat Tutması

Davalı ve veya davacının avukat tutabileceği hususunda ihtilaf olmadığını söylemiştik. Çünkü herkes daha önce anlattığımız sebeplerden dolayı davasını takibe muktedir olamaz. İhtilaf edilen husus, bir tarafın avukat tutması diğer tarafın rızasına bağlı mıdır, diğer tarafın rızası gerekir mi? Ebu Hanife'ye göre; Müvekkil hasta veya yolcu değilse, diğer tarafın izni olmadıkça vekil tayin edemez²⁴. Müteahhirun alimler, dışarıya erkekler arasına pek çıkmayan kadının da yolcu veya hasta mesabesinde sayarak karşı tarafın rızası olmaksızın davasına avukat tutabileceğini söylemişlerdir. Burada Ebu Hanife'de ister yolcu, ister hasta veya bunun haricindekiler avukat tutma hakkının olduğunu belirtiyor ancak, karşı tarafın, diğer tarafın müvekkilinin talep etme hakkına, mahkemede hazır bulunmasını isteme hakkı vardır. Netice itibarı ile Ebu Hanife'ye göre hasta ve yolcu hariç, bir tarafın, diğer tarafın

24 es-Serahsi, a.g.e., c. XI s. 3; Tekmile, c.VIII, s. 8; İla'u's- Sünen, c. XV, s. 312; İstilahat, c. VI, s. 346.

rızası olmaksızın müvekkil yerine vekil tayin edemez. Ama Ebu Yusuf ve Muhammed'e ve diğer mezheblere göre bir tarafın avukat tutması diğer tarafın rızasına bağlı değildir.

Avukat tutma hadisesi tarafların halis hakkıdır. Ama insanın bu tasarruf hakkı başkalarına zarar vermediği zaman tenfiz edilir. Örneğin, birisi, herhangi birşey kiraladığında onu kullanmak hakkıdır, ama ona zarar veremez. İnsanlar kullanma bakımından farklı farklıdır. Peygamberimiz (S.A.V.) şu hadisinde "siz bana dava için gelirsiniz, belki de bazınız bazınızdan delilini sunmada daha mahirdir, ben de onun için hükmederim, kimin için kardeşinin hakkından hükmettiysem, o ateşten bir parçadır" diye söylediği gibi, insanlar da davalasma hususunda farklı farklıdır. Bugün de bilinen o ki avukat tutmadan gaye batıl davaları, hile yaparak, değişik dümenler çevirerek, haksız dahi olsa hasmını mağlup edip, hakkını gaspetmektir. Bu da başkasının hakkına bir zarardır. Dolayısıyla hasta veya yolcu olmadığı müddetçe, müvekkilin yerine avukat tayin etmesi karşı tarafı bağlamaz. Hz. Ali, önce Akil'i, sonra Abdullah b. Cafer'i yerine vekil tayinine karşı tarafın rızasına dair bir şey varid olmadıysa da, tersine de herhangi bir şey varid olmamıştır²⁵.

Ancak, yukarıda anlatılanın tersi de olabilir, kişi haklı dahi olsa hakim karşısında iyi konuşup, delillerini sunamayabilir, bu durumda da avukat tayin etmemesiyle, hakkının zayi olması sözkonusudur.

Hakların isbatında ve davasında müvekkil ister hazır (şehirde) bulunsun veya bulunmasın, ister hasta olsun veya olmasın vekil tutması, Ebu Yusuf, Muhammed, Malik, İbni Leyla, Şafii, Hanbeli ve İbni Hazm'a göre caizdir²⁶.

Ali (r.a), Hz. Ebubekir önünde kendi yerine Akil'i vekil tutmuş ve "onun lehine verilen hüküm benim lehime, aleyhine verilen hüküm benim aleyhimedir" demiştir.

Hz. Ali, Hz. Osman zamanında, yerine Cafer b. Abdullah'ı vekil (avukat) tayin ederek "mahkemede şeytanlar hazır bulunur, da-

25 İlaüs- Sünen, c. V, s. 312-313.

26 Muğni, c. V, s. 312-313.

valaşmada helak vardır" buyurmuştur. Sahabeden buna hiç kimse itirazda bulunmamıştır²⁷.

Buhari'nin Ebu Hureyre'den rivayetle zikrettiği bir hadiste "Bir adamın peygamberimizden belli bir yaşta deve alacağı vardı. Geldi onu istedi. Peygamber ashabına ona verin" dedi. Ama aynı yaşta bir deve bulamadılar, daha iyi (yaşça) bir deve buldular. Nebi (S.A.V.) "onu verin" dedi. Adam da "Benim hakkımı verdin, Allah da sana versin dedi. Peygamber (S.A.V.) "sizin en hayırlınız borcunu en iyi verendir" buyurdu. Burada gördüğümüz gibi Peygamber (S.A.V.) yolcu, hasta olmamasını, orada hazır bulunmasına rağmen, yerine vekil tayin etti.

Müteahhirun alimlerden bir kısmına göre de, bir vekaletin kabulü veya reddi hakime bırakılmıştır. Hakim müvekkilin vekil tayinine ihtiyacını görür ve bunun bir hakkı gasbetmek gibi bir maksadının olmadığını anlarsa kabul eder, fakat müvekkilin bu vekalet ile haksız yere hasmına zarar vermek istediğini anlarsa hasmın rızası olmadıkça bunu kabul etmez²⁸.

Mecelle m. 1516'da "Müddei ve müdde aleyh herbiri dilediğini husumete (davaya) tevkil edebilir, diğerinin rızası şart değildir" diyerek, İmam Ebu Yusuf ve İmamı Muhammed'in görüşünü tercih etmiştir.

Günümüzde artık, mahkemelerdeki hemen hemen bütün davalar avukatlar kanalıyla yürütülmektedir. Çünkü davacı ve davalı tarafında bizzat kendilerinin yürütmesi neredeyse imkansız hale gelmiştir. Kendi yapmaya kalksa, o karışık formaliteler içinde saşırıp kalıp, bir yerlerde eksik ya da hata yapacak ve hakkı ziyan olacaktır. Dolayısıyla her iki tarafa da diğerinin rızasına bakılmaksızın tevkil hakkı verilmesi bizce daha uygundur. Taraflardan birinin, diğerinin hakkını gasbı, avukat tutulmaması durumunda da gündeme gelebilecektir. Nitekim, Mebus'ta Ebu Hureyre'den rivayetle anlatılan bir olayda, Peygamberimize birisi dava usûlünü iyi bilen, diğeri bilmeyen iki kişi dava için geliyorlar. Kanun ve muhâkeme usûlünü iyi bilen haksız olduğu halde savunmasını iyi yaptı ve davayı kazandı, dava ve muhâkeme usûlünü bil-

27 Muğni, c. V, s. 205.

28 Istılahat, c. V s. 347.

meyen de haklı olduğu halde davayı kaybetti. Fakat bu esnada Rasul (S.A.V) "kim yalan deliller ileri sürerek, kardeşinin hakkını alırsa, cehennemden bir ateş parçası almış olur" dedi. İşte bu anda kanunu ve muhâkeme usûlünü iyi bilen adam gerçeği itiraf etti ve hak sahibine verildi²⁹. Demek ki davayı kaybeden kanunları ve muhâkeme usûlünü bilseydi, hakkını savunur. Peygamberimizin hatırlatmasına gerek duymadan, direk ulaşırdı.

Ebu Bekr b. Muhammed b. Amr, müvekkil şehirde hiç bir rahatsızlığı bulunmadığı halde ikame etmesi halinde bile, kendi yerine bir avukat tayin ederse, karşı tarafın rızasına bakmaksızın mahkemede vekili kabul ederek, duruşmaya başlıyordu.

Hakimler vekilden vekilliğini ispat edecek bir vesika isterler vekil, vekil olduğuna dair ya iki şahit getirir, veya katibiadil (noter) gibi resmi bir kuruluştan, vekil olduğunu ispat edecek yazılı bir belge alır.

C- Davanın Üstlenilmesi

Vekâlet aktinin rükün ve şartları, müvekkil ve vekil tarafından yerine getirildikten sonra yapılan vekalet ya özel ya da genel vekalet olacaktır.

1- Umumi Vekâlet (Vekâleti Âmme):

Müvekkilin vekiline "seni vekâleti âmme-i mutlaka ile umuruma vekil tayin ettim" veya "emrin caiz olan her işime seni vekil kıldım" deyip vekil kılması³⁰ yani müvekkil vekile "seni umumi, mutlak vekâlet ile işlerime vekil tayin ettim" veya "tasarrufun caiz olan her işime seni vekil tayin ettim" dese bu bir umumî vekâlet olur.

Burada müvekkil herhangi bir istisna yapmamıştır, dolayısıyla vekil burada, müvekkilinin mallarını satabilir, koruyabilir, borcunu ödeyebilir, alacağını alabilir, müvekkili namına davacı veya davalı yani avukatlığı yapabilir, aleyhine ikrarda bulunabilir.

29 es-Serahsi, a.g.e., c. XVI, s. 86.

30 Istilahat, c. VI, s. 314.

Bu şahıs, umûmî vekâlet verilen kimse, özel yetki gerektiren ve vekaletin meşru olmadığı tasarrufların haricinde bütün işleri yapıp yürütebilir.

2- Husûsî Vekâlet (Vekâlet-i Hâssa)

Bu durumda müvekkil vekiline sadece, muayyen bir iş için vekâlet veriyor³¹. Örneğin, A şahsı B'yi, C'nin kendisine karşı açtığı davada davalı (müddea aleyh), avukat olarak tutuyor. Bu örnekte avukat yani B sadece C'nin açtığı davada A'nın avukatlığını yapabilir. Başka bir davada müvekkilini temsil edemez, müvekkili adına başka bir dava açamaz. Çünkü buradaki tevdi edilen yetki sınırlıdır. Bunun haricine taşamaz, taşarsa da bir geçerlilik ifade etmez.

3- Avukatlık Ücreti

İslam hukuku, vekillerin, müvekkillerinin davalarını yürütürken mesaileri karşılığı ücret alabileceğini kabul etmiştir. Ancak bu vekâletin veya avukatlığın bir şartı değildir.

Ücretli olabileceği gibi, bir avukat ücretsiz olarak da müvekkilinin davasına vekâlet edebilir. Peygamber efendimiz (S.A.V.) zekat toplamak için tayin ettiği vekillere ücret tahsis ediyordu³². Çünkü vekalet caiz (bağlayıcı olmayan) bir akittir, yani şahidin şahidlik yapmasının vacip olduğu gibi, vekil üzerine vacib olan bir akit değildir. Dolayısıyla şahidlik için ücret alınmaz, ama vekalet için ücret alınır.

Vekile ücret verilmesi, ya vekalet akdi yapılırken anlaşmakla, ya da vekilin konumuna göre lazım gelir.

Yani yapılan vekâlette, ücret tesmiye edilip belirtilmişse, vekil yapılacak işi yaptıktan sonra, o belirlenen ücreti hak eder. Ancak, vekâlet akti esnasında, ücret konusu konuşulmamış, belli bir ücret tesmiye edilmemişse, vekilin konumuna bakılır, eğer vekil genelde ücretle iş yapan örneğin (avukat gibi) kimselerden olursa, ecri

31 İstilahat, c. VI, s. 314.

32 Muğni, c. V, s. 10; Zuheyli, a.g.e., c. V, s. 74.

misli³³ hak eder. Yani o işi normal bir avukat kaçta yaparsa o kadar ücreti hak eder. Ücret karşılığı olan vekaletlerde icare akti, hizmet akti, hükümleri uygulanır³⁴.

Zihinlere şöyle bir soru gelebilir, eğer davada taraflardan birinin haksız olduğu ortaya çıkar, ki öyle olacaktır, davayı kazanan diğer taraf, mahkeme masraflarını kaybeden tarafa yükleyebilir mi veya davayı kaybeden taraf mahkeme masraflarını çekmek zorunda mıdır? Çünkü bu zarara haksız bir şekilde kendisi sebep olmuştur.

Bazı İslam hukukçularına göre davada haksız çıkan tarafın, mahkeme masraflarını tazmin etmesi gerekir³⁵.

D- Hak ve Ödevler

Elbetteki, vekalet akdinin oluşumundan sonra gerek müvekkil gerekse vekil için bazı hak ve sorumluluklar söz konusu olacaktır.

1- Müvekkilin Sorumlulukları:

Müvekkil bizzat kendisinin şer'an yapmaya muktedir olduğu bir tasarrufta vekâlet vermesi gerekir. Ayrıca müvekkilin, vekilini vekâlet verdiği iş hususunda tam ve doğru bir şekilde bilgilendirmesi gerekir. Şer'an caiz olmayan ve batıl bir hususta vekâlet veremez.

Vekil, vekâlet verilen işi yerine getirip yapınca, vekilin belirtilmiş veya ecri mislini ve vekilin, vekâleti ifa için harcadığı masrafların tamamını vermek zorundadır.

2- Müvekkilin Hakları:

Müvekkil, vekâlet yapılırken zaman tayin edilmişse, vekilinden yapılacak işi, tayin edilen zaman içerisinde bitirmesini talep hakkı vardır. Ayrıca yapılacak işin, kendi direktif ve emirleri doğrultusunda yapılmasını talep hakkı ve vekilden, yapılacak iş ifa edilirken yer yer bilgi isteme hakkına da sahiptir.

33 Ecri misli: o iş için genelin aldığı ortalama gereken ücret, miktar.

34 Istilahat, c. VI, s. 328, Atar, İslam Adliye Teşkilatı, s. 134-135.

35 Mardevi, İnsaf, c. V, s. 276; Atar, İslam İcra İflas Hukuku, s. 70'den naklen

3- Vekilin Sorumlulukları:

a- Vekilin, üstlendiği işin, bilinmezliğe ve tartışmaya sebebiyet vermiyecek şekilde bilmesi ve anlaması gerekir. Çünkü hakkında vekâlet verilen işin malum olması gerekir ki, yapılan vekalet akti de meçhul değil, malum bir iş üzerine yapılmış olsun³⁶.

b- Batıl, haksız, yalan bir hususa veya zalim adına avukatlık yapmama mesuliyeti vardır. Çünkü Cenabı zülcelal "hainlere avukatlık yapma"³⁷ buyurmuştur³⁸.

c- Vekil, müvekkilin direktifleri doğrultusunda işi yapmak zorundadır. Örneğin, "şu evimi 50 milyondan aşağı olmamak üzere sat" derse vekilde müvekkilin o evini değil başka bir evini satsa, veya 50 milyon'dan daha aşağı bir fiyata satsa, fuzuli yani izinsiz tasarruf eden konumuna girer ki, bu tasarrufu geçerli değildir, müvekkilin iznine bağlıdır.

d- Vekilin, vekâleti icra esnasında, o işe vekil olma sebebiyle elde ettiği herşeyi müvekkile tevdi etmesi gerekmektedir.

e- Vekâlet verilen iş, doğrudan müvekkile izafesi gereken tasarruflardan ise, vekil burada yaptığı işi doğrudan müvekkile izafe etmek, onun namına yapmak zorundadır³⁹.

f- Vekil, vekâlet verilen hususu ifa için normal olarak yapılması gereken ve yapılabilecek herşeyi yapması gerekir.

4- Vekilin Hakları:

a- Vekilin, vekâleti kabul etme veya etmeme hakkı vardır. Çünkü şahidlik gibi vacib bir akit değil, caiz bir akittir.

b- Yapılacak işi, yerine getirdikten sonra üzerinde anlaşılan ücretli veya eciri-misli hak kazanır.

36 Muğni, c. V, s. 211; Zuheyli, a.g.e., c. V, s. 86.

37 en-Nisa IV/105

38 Muğni, c. V, s. 211; Zuheyli, a.g.e., c. V, s. 86.

39 Senhuri, a.g.e., c. V, s. 193.

c- Üstlendiği vekâlet akdi mucibince, vekâleti ifa için, gerekli masrafları müvekkilden alır.

d- Vekâleti yerine getirdikten sonra, müvekkilden ücretini alıncaya kadar, müvekkilin malını hapsedebilir. İmam Züfer bunu caiz görmez⁴⁰.

e- Bir hakimin huzurunda müvekkil adına vekillik yapan, diğer hakimin huzurunda da yapabilir⁴¹.

E- Türk Hukukunda Vekil ve Müvekkilin Borçları

Genel olarak İslâm Hukuku'nda vekil ve müvekkilin borçlarını gördükten sonra mevcut mer'i hukukta vekil ve müvekkilin borçlarına bir göz atalım.

1- Vekilin Borçları:

Vekilin, vekâleti ifâ esnasında bazı yükümlülükleri vardır, bunlar sırasıyla;

a- Talimat Dairesinde Vekâeti İfâ: T.B.K. madde 389 bu ödevi şöyle tanzim etmiştir. "Vekil müvekkilin sarîh olan talimatına muhalefet edemez, ancak hal ve icabına göre müvekkilden mezuniyet istihsaline imkan olmamakla beraber, şayet imkan olupta istizan olunsaydı, müvekkilin muvafakat edeceği derkâr bulunan hususlarda inhıraf edebilir"

Bundan maade vekil aldığı talimata, müvekkilin aleyhine muhalefet ederse, bunda müvekkilin zararı deruhte etmedikçe müvekkilin bihi ifa etmiş sayılmaz⁴².

b- Hüsni Suretle İfa Mükellefiyeti: T.B.K. madde 390 şöyle der "Vekilin mesuliyeti umumi surette işçinin mesuliyetine ait hükümlere tabidir. Vekil, müvekkile karşı vekâleti, iyi bir suretle ifa ile mükelleftir.

40 İstilahat, c.V, s. 185, 193; Senhuri, a.g.e., c. V, s. 227.

41 İstilahat, c. V, s. 347.

42 Olgaç, Senai, Borçlar Hukuku, s. 182, m. 389.

Vekil başkasına tevkiile mezun, veya hal icabınca mecbur olmadıkça ve adet başkasını kendi yerine ikameye müsait bulunmadıkça, müvekkilin bihi kendisi yapmaya mecburdur.

c- Hesap Verme: Bu borç T.B.K.'nun madde 392 tarafından şöyle düzenlenmiştir. "Vekil, müvekkilin talebi üzerine yapmış olduğu işin hesabını vermeye ve bu cihetten dolayı, her ne nam ile olursa olsun almış olduğu şeyi müvekkile tevdiye mecburdur. Vekil zimmetinde kalan paranın faizini de vermeye mecburdur.

d- Vekilin İktisap Ettiği Hakların Müvekkile İntikali T.B.K. m. 393 şöyle der; "Müvekkil vekiline karşı olan muhtelif borçlarını ifa edince, vekilin kendi namına ve müvekkili hesabına üçüncü şahıstaki alacağı müvekkilin olur.

2- Müvekkilin Borçları

Müvekkilin borçları, T.B.K. madde 394'de maddeleştirilmiştir. Şöyle ki "Vekilin usulu dairesinde, müvekkilin bihi ifa için yaptığı masrafı ve verdiği avansları müvekkilin faizle beraber vermesi ve vekilin deruhte eylediği borçlardan onu kurtarması lazımdır.

Vekil, vekâleti ifa dolayısıyla uğramış olduğu zarar ve ziyanın tazminini müvekkilden isteyebilir. Meğer ki müvekkili bu hususta, kendisinin suni taksiri olmadığını ispat etsin

F- Avukatlıkta Özel Yetki Gerektiren Haller

Avukat (dava vekili) müvekkilin izni olmadıkça hasım ile müsâlâhada bulunamaz, hasmını ibrâ edemez, iddia edilen şeyi hasmına bağışlayamaz. Müvekkil bunlara izin vermeyebilir. Çünkü bunlar dava kabilinden olmadığı için, vekâlete dahil olmazlar⁴³.

III. Vekâletin Caiz Olmadığı Yerler

Allah haklarından olan hadlerde, eğer zina veya içki içme had-dinde olduğu gibi dava açılmadan da ceza terettüp edebilen hadlerin ispatında vekalet caiz değildir. Kazif veya hırsızlık haddi gibi, dava

43 es-Serahsi, a.g.e., c. XIX, s. 13; İstılahat, c. VI, s. 347.

açılmaksızın, cezanın terettüp etmediği durumlarda Ebu Yusuf'a göre bunların ispatında vekalet caiz değildir. Ama Ebu Hanife ve İmamı Muhammed'e göre caizdir. Aynı ihtilaf kısasta da sözkonusudur. Ebu Yusuf hadler ve kısasin ifasında vekaletin caiz olmasına kıyas ederek, ispatında da caiz değildir demiştir. Ama Ebu Hanife ve İmamı Muhammed'e göre ispat ve ifa arasında fark vardır. Çünkü ifade vekaletin caiz olmamasının sebebi, şüphenin varlığıdır⁴⁴.

Şafiilere göre Allah'ın hakkı olan hadlerde ispata vekalet caiz değildir. Çünkü bunlarda hak Allah'ındır⁴⁵.

Şahidlikte vekalet caiz değildir. Çünkü şahidlik olayı insanın kendi gördüğü veya duyduğunu haber vermesidir. Bu da bir başkasında yani vekilde tahakkuk etmez.

Sırf bedeni olan, namaz gibi ibadetlerde de vekalet caiz olmaz. Adak ve imanda da caiz olmaz. Çünkü bunlar adak adayanla alakalıdır ve bu yönüyle bedeni ibadetlere benzer. İlâda, lianda, kasamed'e caiz değildir. Eşler arasında kasemde vekâlet olmaz. Çünkü başkasında olmayan bir şeyle, eşlerin bedenleriyle alakalıdır. Emzirmede vekalet verilmez.

İnkâr ve yalan söz olduğu için ziharda, haram olduğu için gasb'ta, cinayet ve diğer bütün haram işlerde vekalet caiz değildir⁴⁶.

Genel olarak vekâletin caiz olmadığı akitlere baktığımızda, şu neticeleri çıkarabiliriz.

a- Şayet vekâlet verilen husus, müvekkile has, ondan başkasında tahakkuku, oluşması mümkün değilse, bu hususlarda vekalet caiz olmaz.

b- Mükellefe farzıayn olan ibadetlerde, sırf bedeni ise namaz oruç gibi bunlarda da vekalet caiz olmaz.

44 el-Kasani, a.g.e., c. VI, s. 21; Zuheyli, a.g.e., c. V, s. 80.

45 Zuheyli, a.g.e., c. V, s. 81.

46 Muğni, c. V, s. 205.

c- Mükellefin kendisinin yapmasının meşru olmadığı ve haram olan işlerde de vekalet caiz değildir.

A- Avukatın Bazı Tasarruflarının Tetkiki

1- İkrar Hakkı: Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve İmamı Muhammed'e göre avukat müvekkili adına ikrarda bulunabilir. Çünkü vekil davada, diğer tarafa cevap vermekle mükellefdir. Bu kabulde, inkar da olabilir. Ama Ebu Hanife ve Muhammed'e göre vekil mahkemede (kaza meselesindeki) ikrar'a yetkilidir. Ebu Yusuf'a göre hem mahkemede hem dışarıda yetkilidir. Malik, Şafi ve Ahmed'de şöyle dedi: Mutlak vekâlet de avukatın ikrar hakkı yoktur. Birisi davaya vekil olduğu zaman müvekkili için olan ikrarı kabul edilmez. Çünkü davaya vekâlet, tartışmaya vekâlet demektir. İkrar ise teslim olmadır. Çünkü davayı sona erdirir. Dolayısıyla ikrar davaya vekâlete aykırı düşmektedir ve ibrâ gibi kabul edilir.

Malikiler, genel vekaleti ve müvekkilin vekili ikrar hakkı vermesini veya diğer tarafın müvekkilinin, vekiline ikrar hakkını vermesini şart koşması, durumlarını hariç tutmuşlardır⁴⁷.

İhtilafın özü şu kurala döner. "Küllî, mutlak bir iş cüzlerinden bir şeyi gerektirir mi, gerektirmez mi?" Hanefiler, külli olanın, zorunlu olarak cüzî olanı içine alacağı için, davada vekilin ikrarı sahih olur demiş. Diğerleri de bunun aksini savunarak, davada vekilin ikrar hakkı olmadığını söylemişlerdir⁴⁸.

Bütün bunlardan sonra Cumhur şu sonuca varır: Mutlak vekilin herhangi bir şeyi satma hakkı yoktur. Örneğin müvekkil "bunu sat" derse bu durumda vekil o malı fahiş bir aldanmayla, misli fiyatla, misli fiyattan daha aşağı, peşin, veresiye satamaz, çünkü "cins" olan emir ve çeşitlerinden herhangi bir çeşidine veya fertlerden herhangi bir ferdine has kılınmamıştır. Yani onu peşin, veresiye, pahalı, ucuz satması sat emri altındaki çeşitler veya fertlerdir. Emirde bunlardan birine, bir işaret veya has kılma yoktur. Böyle olunca vekil bu malı bu şekillerde satamaz, ancak örf delilinin binaen misli fiyatla satıma delaleti sebebiyle, vekil o malı misli fiyata satabilir.

47 Zuheyli, c. V, s. 94.

48 Zuheyli, a.g.e, c. V, s. 94.

Hanefiler de ikrarın yeri hususunda ihtilaf etmişlerdir.. Ebu Hanife ve Muhammed şöyle dedi: Hadler ve kısas haricinde vekilin ikrarı (kaza meclisinde) mahkemede sahihtir. Çünkü davada vekâlet, cevap verme veya davalışmanın havalesidir. Bu da ancak mahkemede olur.

Ebu Yusuf ise şöyle dedi: Vekilin ikrarı ister mahkemede ister başka yerde olsun sahihtir. Çünkü vekâlet müvekkilin temlik ettiğinin (hakkının) vekile havalesidir. Müvekkilin ikrarı mahkeme içinde veya mahkeme dışında sahih olduğuna göre vekilin ikrarı da aynı konumdadır⁴⁹.

Hanefiler, müvekkilin vekalet verirken, ikrarı istisna edebileceğinin caizliği hususunda ittifak halindedir. O zaman inkar için vekil olmuş olur.

2- Kabz Hakkı: (Salâhiyati): Mal davasında vekil kılınan kimse (avukat), hakim, lehine bir mal için hüküm verdiğinde Ebu Hanife, İmam Yusuf ve İmam Muhammed'e göre bu malı kabz salahiyeti vardır. Züfer'e göre yoktur. Züfer şöyle diyerek karşı çıkıyor; "davaya vekilden (avukattan) maksat doğruyu bulmak, kabza vekilden maksat da emanettir. Her kendisine hak verilen kimse emin kimse manasına gelmez. Dolayısıyla davaya vekil, kabza vekil manasına gelmez. Üç imam da buna şöyle cevap vermişlerdir. Bir kimse birini davaya vekil tayin ettiğinde ona kabzı içinde itimad etmiş demektir. Çünkü dava ancak kabzla neticelenir. Dolayısıyla davaya vekâlet, aynı zamanda kabza vekâlettir⁵⁰.

Ancak Hidaye sahibi: Bu gün vekillerin çoğunun hainliğinin ortaya çıkmasından dolayı fetva Züfer'in kavli üzeredir demiştir. Çünkü mal hususunda güvenilmeyen bir kimseye dava hususunda güvenilebilir. Bu husus, Mecelle madde 1519 şöyle tanzim edilmiştir. "Husumete vekâlet, kabze vekâleti gerektirmez" Binaenaleyh dava vekili kabza dahi vekil değilse mahkumun bih olan malın bil vekale kabzına salahiyeti olmaz". Yani bir kimsenin bir dava için vekil tayin edilmesi, avukat olarak tutulması onu dava neticesi malın kabzını gerektirmez.

49 el-Kasani, a.g.e, c. V, s. 24.

50 elKasani, VI/24; es-Serahsi, a.g.e., c. IX, s. 11; el, İhtiyar, c. II, s. 124.

Şafi ve Hanbelilere göre; Dava vekilinin, avukatın kabza salahiyeti yoktur. Çünkü vekili açıkça veya örfen bu hususu salahiyetli kılmamıştır. Herhangi birinin hakkının ispatı için tutulan her vekil hakkının kabzı için tutulmayabilir.

3- Sulh ve İbrâ Hakkı: Davaya vekil (avukat) olan bir kimse müvekkilin hakkında herhangi bir hususta musalahada⁵¹ ve ibrada bulunamaz⁵².

4- Vekilin Yerine Dava İçin Başka Bir Avukat Ataması: Avukatın, müvekkilin izni haricinde dava için yerine başka birini ataması caiz değildir. Çünkü Peygamber (SAV) "Bazınız, bazınızdaki delilini ileri sürmede daha mahirdir" diyerek insanların davalasma hususunda farklı kabiliyetlere sahip olduklarını belirtmiştir. Çünkü müvekkil tuttuğu avukatının davalasma razi olmuştur⁵³.

Bu hususta ibni Kumame Muğni'de c.VI.s. 215'de şöyle der: "Vekil şu üç durumun dışında değildir. Birincisi: Müvekkilin vekile, ikinci bir vekil tayininden men etmesi, bu durumdan da elbetteki vekilin yerine bir vekil ataması caiz değildir. İkincisi: Müvekkilin vekile bu hususta izin vermiş olması bu durumda vekilin (avukatın) yerine birini ataması ihtilafsız olarak caizdir. Üçüncüsü: Vekaletin mutlak olarak söylenmesi: Bu mutlak vekâlette üç durum söz konusudur:

1) Eğer yapılacak iş yani müvekkelün bih vekilin mahir olmadığı, aciz olduğu veya şanına yakışmayan basit bir iş ise, burada avukat yerine ikinci bir avukat atayabilir.

2) Eğer müvekkelün bih, vekilin yapabileceği hatta en güzel şekilde ifa edebileceği bir iş, ancak, çok olmasından dolayı yetiştiremeyecek, bu durumda da vekil ikinci bir vekil atayabilir.

3) Bu iki kısım haricinde, olan bir durum yani vekilin müvekkilin bihi yapmasında ne şerefi bakımından ne çokluğu bakımından herhangi bir zorunluluk olmayan durum. Bu hususta alimler ihtilaf

51 Musâlahâ: anlaşma

52 es-Serahsi, a.g.e., c. XIX, s. 12.

53 es-Serahsi, a.g.e., c. XIX, s. 11-12.

etmiştir. Birinci görüş: Bu durumda vekilin ikinci bir vekil tutması caiz değildir. İbni Ebu Mansur; Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve Şafi bu görüştedir. Çünkü müvekkil bu hususta bir izin vermemiştir, vekâlette bu izni kapsamaz. O halde müvekkilin vekili bundan nehyetmiş gibidir. İkinci görüş: Hanbelilerin görüşü, nakli (vekâletin vekil tarafında ikinci bir vekile) caizdir. İbni Ebi Leyla da bu görüşü benimsemiştir.

Hasta olduğunda, bir yere gittiğinde, vekilin tasarruf hakkı vardır, dolayısıyla asıl (malik) gibi niyabeten birini atama hakkına sahiptir. Birinci görüş daha evladır. Çünkü vekil asıla (malik) benzemez. Çünkü malik malından istediği gibi tasarrufta bulunabilir. Vekilse böyle değildir.

B- Tek Vekâlette İki Vekilin Konumu ve Tasarrufları

Eğer müvekil tek bir hususta iki avukat tutarsa herbiri için diğeri hazır bulunmasa da davalasma hakkı vardır. Bu üç imama göre böyledir. Züfer'e göre herbirinin ayrı ayrı tek başına davalasma (duruşmada bulunması) caiz olmaz. Züfer'in delili şudur. Davada görüşe (belirtmeye) ihtiyaç vardır. Bir kişinin görüşü iki kişininki gibi değildir. Müvekkilin ikisinin görüşüne razı olması, birisinin görüşüne razı olmasından farklıdır. Satıma vekil olan iki vekilde olduğu gibi davaya vekil olan iki avukat da tek başlarına davalasamaz. Biz de deriz ki, eğer ikisi de duruşmaya gelse bile bir tanesinin konuşması gerekecek. Çünkü ikisi birden konuşsa hakim birşey anlayamaz. Müvekkilin ikisinin konuşmasının mümkün olmadığını bilmesine rağmen iki avukat tutması, satmaya vekil iki vekilin tersine, bir tanesinin davalasma razı olması demektir. Ama iş davadan da öte, kabz meselesine gelirse birinin tek başına kabzı caiz değildir. Çünkü ikisinin birden emanetine ve ictimasına razı oldu. Sadece birinin değil⁵⁴. Malikilerde aynı Züfer gibi bunun, alım satım vekâletinde olduğu gibi, müvekkilin birinin tek başına tasarrufuna razı değildir, diyerek caiz değildir, demişlerdir⁵⁵.

Şafilere göre de davada birden fazla vekilin ayrı ayrı tasarrufda bulunmaları caiz değildir. Hanbelilerde iki görüş vardır. Birinci görüş

54 s-Serahsi, a.g.e., c. XIX, s. 11.

55 Muğni., s. 219.

şafilere göre gibidir. İkinci görüşde tek başına tasarrufu, örfte dayanarak caiz demektir⁵⁶.

C- Kabzettiklerinde Vekilin Konumu

Alimler, kabzettikleri şeyler hususunda vekilin eli emanet eli gibi olduğunda ittifak etmişlerdir. Çünkü vekilin eli müvekkilin yerine niyabeten gelmiş dolayısıyla ve vedinin (kendisine emanet bırakılan) eli gibidir. Yani veda tazmini gerektiren durumlar aynen vekalet için de geçerlidir. Genel olarak bu hükmün sebebi şudur; vekil müvekkili için, emin konumunda olması münasebetiyle kendisinden sadır olan bir taksîr veya hata olmaksızın, tazmin etmez. Vekilin herhangi bir hatası olmaksızın meydana gelen zararı vekil değil müvekkil çeker⁵⁷.

D- İki Taraflı Vekalet

Genel kaide, kişinin kendi şahsıyla akit yapmasının yasaklığıdır. kişinin kendi şahsıyla akit yapması iki şekilde olur. Birincisi; bir taraftan asıl, diğer taraftan naib vekil olması, ikincisi; iki taraftan da vekil olması durumudur.

Birinci halde olursa, yani birşeyi satmaya vekil olan, kişi onu kendine satarsa bu caiz olmaz (Mecelle madde 1496). bu akdin hükmü ve hukuku bakımından bir takım çatışmalara sebep olur. Çünkü aynı kişi hem talip, hem matlup veya hem teslim eden, hem teslim alan, ya da hem davalı, hem davacı oluyor. bu da caiz değildir. Sanki müvekkil vekalet verirken bunu başkasına satmış gibidir. Eğer müvekkil vekilin kendisine satmasına izin veriyse, Hanefileri göre caiz olmaz. Ama Malikilere ve Hanbelilere göre caizdir. Şafilere de iki görüş vardır. Birincisi; izin olsa bile caiz olmaz, ikincisi; izin varsa bu satış caiz olur.

İkinci halde ise her iki taraftan da vekil olma durumunda, yani gerek alıcı ve gerek satıcının vekili olan aynı şahıs akdin iki tarafını teşkil edip akdi yaparak, örneğin; A bir ev almak üzere B'yi vekil kılıyor. C'de evini satmak üzere B'ye vekalet veriyor. Her ikisinin vekili olan B, C'nin evini A'ya satıyor. Hanefiler aynı sebeplerle

56 Zuheyli, s. 122.

57 Zuheyli: S/119, Senhuri, a.g.e., c. V, s. 227

bunu caiz görmüyorlar. Maliki ve Hanbelilere göre caiz, Şafilere ise iki maksadın çeliştiğini göz önüne alarak bunu caiz görmüyorlar, ancak evlilik aktinde caizdir⁵⁸.

1- İstisnalar

Şu iki halde, temsil edenin ve temsil olunanın ilgili muamelelerde iki tarafı birden temsil edebileceği görüş ayrılıkları ile kabul edilmiştir

a) Baba ve dedenin velisi durumunda buldukları küçüğün malını kendilerinin almaları veya kendi mallarını onlara satmaları caiz görülmüştür. Burada baba ve dedenin şefkat ve küçüklerine karşı sevgileri onların aleyhine davranışlarda bulunmayacakları düşünülmüştür. Açık ve fahiş fiyat farkı ile bu muamelelerin yapılması durumunda akdin geçerli olmayacağı belirtilmiş, Züfer'e göre mutlak manada, Hanbelilere göre dede için caiz değildir.

b) Baba ve dede tarafından seçilmiş vasinin, vesayeti altındaki çocuğun malını kendisine alması veya kendi malını ona satması çocuğun lehine caiz görülmüştür. İmam Malik'e göre mekruhtur. İmam Muhammed'e, Şafilere ve Hanbelilere göre ise caiz değildir⁵⁹.

E- Temsil Müessesesi İle İlgili Umumi Bir Mukayese

Belli noktalarda mukayeseli olarak yürütmeye çalıştığımız araştırmada netice olarak bazı hususlardaki mukayeseleri de sunmak istiyoruz.

Batı hukukunda temsil a) Temsil edenin iradesinin, temsil olunanın iradesi yerine geçmesi b) Temsil için ileri sürülen sınırlar içinde, cereyan etmesi ve c) Temsilcinin, temsil olunanın adına muamele yapmasıyla gerçekleşip muteber olur.

Bu şartlardan birincisine göre bir şahsın iradesi diğerinin iradesi yerine geçmekte ve temsilcinin beyan ettiği irade temsil olunanı hak ve borç sahibi kılmaktadır. Bu noktada iki hukuk (İslam ve

58 Senhuri, a.g.e., c.V, s. 252-253.

59 Karaman, a.g.e., c. II/362

neticesi ve bazı mezheplerine göre hukuku, temsil olunana ait olmaktadır. Batı hukukuna göre bir iradenin diğerinin yerini alması temsilci ile aracı ve haberci arasındaki farkı da ortaya çıkarmaktadır. İslam hukukunda vekil ile rasulü birbirinden titizlikle ayırmış, rasul olmak için temsil olunanın yerini tutacak bir irade beyan hakkı tanımamış onu yalnızca yazılı, sözlü vb. şekilde gönderenin aracısı, habercisi saymıştır. İki hukuk temsil edenin değil, temsil olunanın ehliyetine bakılacağına anlaşmışlar, ancak islam hukuku farklı olarak ehliyetin yalnızca tasarrufun yapıldığı zamanda değil temsil salahiyetinin verildiği zamanda da mevcut olmasını şart koşmuştur⁶⁰.

Temsil edenin, kendisine verilen temsil selahiyetini aşmaması gerekir. Bu sınırı aştığında tasarrufun temsil olunan namına geçerli olmaz, ancak temsil olunan izin verirse sonradan verilen icazet, önceden verilmiş vekalet gibi olur. Şu var ki bazen temsilci, azl ve ölümden haberi olmadan tasarrufta bulunmuştur. Bunlar temsil olunan veya verese namına geçerlidir. İki hukuk (temsil olunanın ölümü veya azletmesini temsilcinin bilmesindeki görüş farkı dışında) bu hükümlerde ittifak halindedir.

Temsil edenin, temsil olunan adına hareket etmesi meselesinde iki hukukun birleştiği ve ayrıldığı noktalar vardır.

a) Temsil edenin temsil olunan adına hareket etmesi halinde her iki hukuk bakımından da temsil geçerlidir. Hatta islam hukukunda evlilik, iskat ve kabızsız tamam olmayan akitler de vekilen akdi müvekkile izafe etmesi gerekir.

b) Temsil edenin kendi adına hareket etmesi ve vekil olduğundan söz etmemesi halinde (bazı istisnalar dışında) batı hukuku pretenom hükümlerini yürütmekte ve akdin neticelerinin temsil olunana geçmesi için ikinci bir muameleyi gerekli görmektedir. İslam hukukunda ise temsil edenin kendi adına hareket etmesi esastır. Normal temsil böyle yürür ve akit neticelerinin intikali için ikinci bir muamele gerekmez⁶¹.

60 Karaman, islam Hukuku, c.II, s.363.

61 Senhuri, a.g.e., c.V, s. 258, Karaman, c.2/ 364-365.

Sonuç

İslam hukuku temsil müessesesini daha başından beri tanımakla Roma hukukunun ulaşamadığı bir merhaleye ulaşmış, bununla da kalmayarak vekil akdi kendine izafe etmesi halinde dahi neticeyi doğrudan müvekkile ait kılarak modern Batı hukukunu da geride bırakmıştır⁶².

Genel olarak avukatlık müessesesinin belli şart ve çerçevesidahilinde meşru hatta zaruri bir kurum veya müessese olarak görmekteyiz. Aksi takdirde hakların zayi olması durumu söz konusu olabilir.

BİBLİYOGRAFYA

- Atar Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, 1991, Ankara.
- Atar Fahreddin, *İslam İcra İflas Hukuku*, 1990, İst.
- Avukatlık Kanunu*, Kanun no: 1136.
- Bayındır Abdülaziz, *İslam Muhakeme Usulu (Osmanlı Devri Uygulaması)*, 1986, İst.
- Bilmen Ö. Nasuhi, *Hukuku İslamiye ve İstihalatı Fikhiyye Kamusu*, ts, İst.
- Berki Ali Himmet, *Mecelle*, 1982, İst.
- Ayetullah Hacı el Mirza Aliyyül Meşkinî, *el- İstilahatı'l-usul ve Muzamı ebhasiye*, ts, Kum.
- el Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sıhah*, I-XV, ts, Mısır.
- el Cezirî, Abdurrahman, *Kitabul fıkıh alel mezahibul erbaa*, I-IV.
- Erdoğan Celil, *Hukuk Usulu Muhakeme Kanunu*.
- Gür Refik, *Hukuk Tarihi ve Tefekkürü bakımından Mecelle*, 1971, İst.
- İbnü'l- Manzûr, *Lisan'l-arab*, I-XV, Beyrut.
- İbnü'l-Kudame Muhammed Abdullah İbni Ahmet, v. (620), *Muğni ve's-Şerhu' alelmetni'l-Magne*, I-XII, 1992, Beyrut.
- İbnü Rüşd, *Bidayetü'l-Müçtehid I-II*, Karaçi.
- İbni Hazm el-Endulisî, *el Muhalla bilâsâr*.
- Karaman Hayrettin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, I-III, 1991, İst.
- el Kasani, *Alauddin Ebu Bekr b. Mesud*, v. 587.

- Kitabu bedayiu's - sanai fi tertîbiş'-Şerai*, I-VII, 1986, Beyrut.
- el Mergînânî Burhaneddin ebi'l- hasen b. Ebi bekr bin Abdil celil er Rüşdânî, v. 593, *el hidaye şerhi bidayeti'l- mübtedi*, 1991, İst.
- el Muncit fil luğati ve'l-âlem, I,II, r. 1367, Tahran.
- el Mucemu'l -vasit, 1989, İst.
- Muallim Butrosu'l Bustânî, *Muhîtu'l Muhît*, 1987, Lübnan.
- el-Mevsilî Abdullah b. Mahmud b. Mevdud v. 683,*el İhtiyar li talili'l- Muhtar*, I-V, Beyrut.
- Naim Ahmet, Miras Kâmil, *Sahîh-i Buhârî (Muhtasar Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi)*, I-XIII, Ankara 1984.
- Nasuriddin b. Cabirit- Tarîfi, *el Murafa Şeriyeye*, ts.
- Olgaç Senai, *Borçlar Kanunu*.
- el Osmanî Zafer Ahmet, *Îlau's-Sunnen*, I-XXX, ts, Karaçi.
- Senhurî Abdurrezzak, *Masâdirul hak fil fikhil İslami*, I-IV, ts.
- es-Serahsi Şemsül eimme, *el Mabsut*, I-XXX, 1986, Beyrut.
- es-Sivasî Kemalüddin İbni Humam, v. 681, v. 681. *Tekmiletü şerhi fethil kadîr alel hidaye şerhu bidayetil mübtedi*, I-X, Beyrut.
- Zuheyli Vehbe, *Fıkhul İslam ve Edilletühü*, I-VIII, 3. baskı, 1989, Şam